

О. І. ДІКАРЄВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАРАТИВ У ПОЛІТОГЕМНОСТІ ЕЛІТАРНОЇ СВІДОМОСТІ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 51(4), с. 39–51

Розглянуто проблематику наративного в аналізі інтертекстуальності і адресантності (суб'єктності) політогемного дискурсу. Проаналізовано ізоморфність глибинних смислових структур політичних наративів у дослідженні психологічних особливостей еліти; інтертекстуальність, у якій наратологія бачить основу розуміння дискурсу; такий point fixe картезіанства в суспільних науках, як солісистський розум, який з успіхом “приручає контингентність” (taming contingency), завжди “вписану” в “ширші форми зрозумілості” (Wetherell 1998); систему створення політичних значень у ранній Новий час. У такому контексті досліджені: генеза політогемності елітарної свідомості в той час, коли історичний метод перстає бути компромісом між точними науками та історичною практикою; проблема взаємозв'язку статусу гуманітарного знання в ранній Новий час з методом дослідження; еволюція мови політичного судження; проблематизація об'єкта політичної дисципліни; генеза базових категорій модерного політичного мислення типу “vis dominationis” (сила панування), “arcane imperii” (таємниця влади), “regione di Stato” (державний інтерес), “маніпуляція”. Для аналізу використано системний підхід та комплексний розгляд різних версій політичної епістемології і вчень про соціальне, що дозволило, поряд з іншим, відкрити нові виміри в деяких фундаментальних проблемах історії європейської політичної та психологічної думки, значення яких виходить далеко за хронологічні межі раннього Нового часу.

Соціолог Р. Барт [5], психологи Карл Грауман (Carl F. Grauman), Герген Кеннет (Kenneth J. Gergen) [24], аналізуючи психологічний стан сучасного соціуму, зазначають, що, незважаючи на величезні досягнення природничих наук і технічних винаходів, повсякденне мислення еліти зберегло всі ознаки, властиві носіям архаїчних міфів, наповнивши їх новими тематизмами обирності. Однак не менш дивно й інше: саме в ХХ столітті буденне

мислення піддалося безпрецедентній критиці з боку семіотики, причому головною її мішенню стала сама система міфологічних уявлень політикуму. Мета такої критики усвідомлювалася і чітко формулювалася семіологією як викриття політичного акту, скоєне міфологом. Дослідник М. Фуко [17, 11] з цього приводу зазначав, що нині докорінно переглянуто значення історичного нарративу. Він втратив роль істини в останній інстанції і сам виявився об'єктом критичної рефлексії з боку фахівців. У своїй традиційній формі історія є перетворенням пам'ятника в документ. Сучасна ж історія — це механізм, що перетворює документ у пам'ятник.

Необхідно також зауважити, що у той самий час історичний нарратив зберігає силу концептуалізованої ще Аристотелем різниці між історією і літературою. Філософ стверджував, що історик і поет відрізняються тим, що перший говорить про те, що дійсно трапилося, а другий — про те, що могло б статися. Таким чином, ніщо не заважає історичному нарративу позиціонуватися системою фактів, будучи, по суті, системою значень і функціонувати в повсякденній свідомості як міф [2]. Початкова трансформація поняття “політика” з аристотеліанської “чудової науки” [3] про суспільне благо в мистецтво реалізації суб'єктивних інтересів починається тільки в першій половині Чинквеченто. Ще Макіавеллі не переглядав радикально вказану Аристотелем мету існування держави [12]. Швидше, в концептуалізації таких соціальних феноменів, як держава та влада, він відштовхується від іншої основи. Аристотель доводить, що: 1) форма правління повинна бути відповідною до характеру народу; 2) еліта не зможе владарювати в контексті такої форми правління, у збереженні якої не зацікавлена частина народу, найсильніша за своєю численністю або якимись особливими своїми якостями; 3) справедливість вимагає, щоб ті члени держави, які найбільш корисні для загального блага (еліта), мали більше прав, ніж інші; 4) правильне розуміння закономірності таких відносин — найважливіше завдання державної людини; 5) загальна лінія суджень еліти полягає у вирішенні теоретичних завдань не однозначно, а з урахуванням складності дійсності, зокрема політичної реальності; 6) пояснення політичного вимагає універсальних понять, що виходять за межі звичайного, однак без виокремлення в особливу групу (середньовічна схоластика вже означила ці поняття трансцеденталіями і помістила над аристотелівськими категоріями *ens, unum, verum, bonum*). За кожним вжитим у праці “Політика” [3] політичним терміном стоїть конкретний зміст. Одночасно філософ прагне зробити свою схему пластичною, здатною охопити всю багатоваріантність дійсності. Характеризуючи держави того часу, він констатує, що: 1) існують різні різновидності в середині окремих видів державного устрою (VI 4, 1289 b); 2) політичний устрій деяких держав об'єднує в собі ознаки різних державних устроїв (VI 1, 1317 a); 3) існують проміжні форми між царською та тиранічною владою (V 9, 1314 a) — аристократія з нахилом до олігархії, близька до демократії (1317 a). Велику увагу Аристотель приділяє питанню про державний переворот та його запобіганню в державах з різним устроєм. По суті, вся теорія Аристотеля заснована на спостереженні й звернена до реалій життя навіть у найбільш теоретичних ідеях. Макіавеллі цікавить не

нормальний хід подій у державі, а загрози існування соціального організму. Частиною його методологічного інструментарію є концептуалізація політичного з позицій государя, завдання якого полягає не в побудові чи добудові розпочатого іншими, а в змаганні з примхами Фортуни засобами власного *virtù* для спасіння самого себе як суб'єкта влади та порядку в державі. Макіавеллі, як і Полібій, бачив у римському політичному режимі ідеальну модель для держав, що претендують на постійне розширення своїх кордонів, а в режимі спартанському — зразок для тих республік, які хочуть зберегти здоровий спосіб державного життя на довгі часи, не претендуючи на збільшення територій. Політичне мистецтво Макіавеллі проявляється *in extreme* і вимагає поетики маніпуляції. Зразки такої політичної дії мислитель знаходить в історії релігії від Нуми Помпілія та психології, що мотивує поведінку римських понтифіків. До того ж процес творення релігійних міфів для виправдання непопулярних дій Помпілієм позиціонується як успішна стратегія в інтересах держави. Заходи Католицької церкви з інтерпретації християнства як *ozio* (ескейпізм, праздність) замість *virtù* (доблесть) означаються як тактичні, спрямовані на інтерес еліти, а не держави, що і спричинило її деградацію. Тобто Макіавеллі, загалом цінуючи операційну методологію, цікавився все ж не стільки історією як об'єктом дослідження, скільки місцем людини в ній і можливими психологічними межами та міри її дії. Цю тезу можливо підтвердити використанням і значенням їм у працях поняття *virtù*, у тому числі для характеристики поведінки Нуми Помпілія. Тут необхідно зазначити, що наратив про релігійні технології політичної маніпуляції від Нуми Помпілія слугував основою для аналізу психологічної стратегії прийняття рішень у доленосних політичних процесах для багатьох дослідників: Тіта Лівія, Валерія Максима, Секста Аврелія Віктора, Плутарха, Плінія Старшого, Аврелія Августина. Так, Плутарх зображує Нума Помпілія одночасно і героєм, подібним до грека Лікурга, і політиком, здатним вдатися до брехні в критичній ситуації та проблемах віри. А. Августин у праці “Про град божий” [1] виправдовує рішення сенаторів по спаленню книг Помпілія, оскільки джерелом для неї слугували чари, вищі за знання смертних таємничої подруги Помпілія — Егерії — німфи лісового потоку.

Протягом Чинквеченто в автора “Государя” [12] з'явиться безліч опонентів. Здебільшого це будуть ідеологи Контрреформації: вони стануть дорікати Макіавеллі не тільки в аморальності, а й у практичній неспроможності. Однак центром уваги стає *ragion di stato* — “міркування державної користі”. Як зазначають дослідники Ю. В. Іванова та П. В. Соколов [9; 10], лівову частку історичної та політичної літератури Чинквеченто створили автори, які позиціонували себе як опонентів Макіавеллі. Як правило, їхні праці сповнені пафосом поміркованості та консерватизму, сплаву реанімованої гуманістичної риторики з більш-менш погано прихованим іманентизмом в аналізі подій політичної історії. Тобто екстремізм і амбівалентність, властиві думці Макіавеллі, його опоненти трансформують у послідовний консерватизм. Одним із таких опонентів Макіавеллі був Гійом де ла Перр'єра (Guillaume de La Perrière). У своєму трактаті “Політичне дзеркало” [30] Перр'єра звертається до персо-

нажа з праць Макіавеллі, а саме Помпілія, другого з семи царів Риму, який написав низку релігійних книг і заповідав закопати їх після його смерті. Ці книги були віднайдені століттям пізніше і спалені по велінню senatorів, оскільки зміст книг розкривав причини релігії. Г. Перр'єра засуджує поведінку Помпілія, оскільки витоки його мудрості в трансцендентному, побудові магічного ритуалу. Теоретиків зацікавив ірраціональний, “магічний” аспект зображення Тацитом моделі політичного управління. Тому техніка політичної маніпуляції adeptів *ratio status* зображається аналогічно механіці взаємодії влади та народу по Амміану Марцелліану і Тациту, тобто у вимірах магічного, насильницького зв'язку між сторонами. Під впливом цих барочних теоретиків виникають парадоксальні ідеї: 1) радикалізація політичної семантики дискурсу; 2) поєднання принципово асиметричних риторики й практики; 3) апорія ідеї про суверенітет. Як зазначав дослідник М. Віролі (M. Viroli), нову понятійність генерують як прихильники екстремістської політики в особі Макіавеллі (*virtù*), так і гуманістичні критики метафізики (*res* Лоренцо Валла) [32]. Для Макіавеллі Нума — втілення *virtù*, що підтверджується рішенням senatorів. Він не тільки створив релігію й механізми управління державою на основі магічних ритуалів, утаємничивши від громадян сутність цієї маніпуляції, демонструючи прецедент союзу влади, релігії, громадян, а й через п'ятсот років, коли книги його були віднайдені, змушує потомків об'єднатися знову з метою збереження держави. Наратив Помпілія приводить senatorів до розуміння наступного: 1) виправдання великої політики полягає в трансценденталізації поведінки еліти; 2) існує взаємноконвертованість релігії римлян та влади; 3) книги можливо знищити без ознайомлення громадян з їх змістом; 4) це можна зробити з дозволу громадян, тим самим продемонструвавши взаємну довіру правителів та керованих; 5) населення відмовляється від знання, яке влада позиціонує як небезпечне. Таким чином, зазначений наратив демонструє готовність двох сторін — народу Риму й влади втратити те, що на політичній мові Нового часу буде названо *ratio status*.

Як бачимо, софістична політика еволюціонує в описі політичного впливу по аналогії з магічним ритуалом. Жан Боден [6] та Габріель Ноде представляють магію давніх та політичну теорію Макіавеллі як елементи однієї традиції. Ж. Боден у праці “Метод найлегшого пізнання історії”, а пізніше Г. Ноде в “Державному перевороті” [14] у своїх пошуках істини відштовхувалися від критики концептів Макіавеллі. Вони розглядали його як “профанатора таємної політичної філософії”. Проте саме профани заново відкрили у Тацита категорії *arsana* та *simulacra imperii*, у Аристотеля — категорії політичного софізму й державного перевороту. А там, де понятійні конструкції античних авторів лишилися недобудованими, створили неологізми — *prudentia mixta* Юста Ліпсея, *ratio status* Джованні Ботеро [25]. Вважається, що термін “*regione di Stato*” вперше вжив опонент Макіавеллі — Джованні Ботеро в трактаті “Про державний інтерес” (1589) (*Della ragione di Stato*). Однак сам Ботеро у своїй праці, присвяченій архієпископу Зальц-бурзькому, повідомляє, що протягом останніх років, буваючи при дворах різних королів і князів по цей бік і по цей бік гір, він багато разів був присутній при дискусіях про дер-

жавний інтерес [25]. Проте у Д. Ботеро політична маніпуляція, дедукована Макіавеллі із наративу Помпілія, отримує нову рефлексію: 1) форму риторики контролю; 2) концептуалізацію *ragione di Stato* як “користі підданих”. На противагу “страху” в Тацита та Макіавеллі, Д. Ботеро наголошує на необхідності в процесі повсякденного владного управління: 1) піклуватися проблемами громадян; 2) трансформувати ортодоксальний контроль у продуману роботу з укріплення влади тут і тепер. Отже, силу “дисциплінарної” влади Д. Ботеро поєднує з фаворитизацією маніпулятивних заходів і теологізацією турботи про населення та їх душі. У контексті такого “природного” контролю за населенням християнська влада, а точніше влада римського понтифіка та відданих йому государів отримують “користь” і не мають необхідності в *ragione di Stato* та *arcana imperii*. У концептуалізації Томаззо Боціо [9; 10] влади довіра підданих, *ragione di Stato* та *arcana imperii* як морально амбівалентні поняття взагалі виводяться із теоретичної конструкції. Тобто Д. Ботеро, Т. Боціо як апологети папської влади позиціонують релігію як техніку управління. У термінах Карла Шмітта [29] такий процес означено як репрезентація тотальності, що перебиває будь-яку доктрину та святість, політичне як поділ на своїх та чужих. Лудовіко Дзуколло (1568–1630) теж визнавав, що поняття *ragione di Stato* виникло давно, і стверджує, що воно існувало у фразах типу “*vis dominationis* (сила панування)”, “*arcane imperii* (таємниця влади)”, тим самим означаючи семантичну пустоту терміна “*ragione di Stato*”. У трактаті “Про державний інтерес” Л. Дзуколло [8], аналізуючи цей давній дискурс, стверджує, що політичне обіймає “все тіло” республіки, в той час як “державний інтерес” визначає політичне мислення лише в небагатьох випадках. Для розуміння природи *ragione di Stato*, як пропонує Л. Дзуколло, необхідно визнати те, що держава перебудує перед законом та легітимністю. Позитивне мислення про “державний інтерес” означає те, що держава стоїть вище всякого закону та будь-якої легітимності. Тобто це поняття необхідно пов’язувати із засобами, необхідними для досягнення головної мети — для надання державі такого устрою й такої форми, в яких потребує той, хто є суб’єктом державного інтересу, тобто правителя. Таким чином, державний інтерес вимагає: 1) існування конкретної людини, для якої певна форма й устрій є метою діяльності; 2) програми державного будівництва, що реалізується конкретною людиною чи групою людей. Дзуколло пропонує аналогію між діями правителя, що переслідує державний інтерес, і практикою лікаря, який як би вводить (*introduce*) здоров’я в хворе тіло, потім створює умови, щоб воно перемогло хворобу, і після того підтримує здоров’я в організмі пацієнта. Завдання політика теж полягає в тому, щоб ввести нову форму в державу і потім підтримувати вплив напрацьованого його зусиллями щеплення [8].

Як бачимо, протягом XVII ст. існувала ще політична версія “новодревньої філософії”, і політичний аристотелізм використовувався в інших політичних теоріях. Саме тому в 1605 р. Хеннінг Арнізей називав аристотелізм “автентичним методом”, *genuina methodus*, політичного. Проте, як стверджує дослідник Б. Ліндберг (B. Lindberg), вже до 1700 р. політичний метод Стагірита був

витіснений природним правом у стилі Пуфендорфа [26]. Зразком епістемологічної методи для Пуфендорфа вже став Ерхард Вайгель — автор твору під назвою “Аристотелева аналітика, відновлена з Евкліда”. Е. Вайгель проголошував необхідність синтезу аподейксиса Аристотеля, аксіоматичної акрібії, властивій геометричному міркуванню, і Декартової моделі наукової достовірності. Роль Пуфендорфа в дискусіях про соціальність обумовлена не тільки тим, що він винайшов сам термін, а й тим, що: 1) він створив свою теорію соціальності на перетині кількох дисциплінарних дискурсів; 2) використав методи синкретичної “праісторії” (відомої в ранній Новий час під багатьма іменами: *philosophia mosaica*, *Urgeschichte*); 3) сконструював власну версію природного права, поєднавши науковий метод Т. Гоббса і юридичне вчення Г. Гроція (цю спробу називають реконструкцією Гроцієвого юридичного вчення засобами наукового методу Т. Гоббса); 4) створив основи моральної науки, епістемологічному статусу якої він присвятив спеціальну главу трактату “Про природне право і право народів” (*De jure naturae et gentium*). Апорія природного стану самого по собі (*status naturalis in se*), тобто як “абсолютно іншої соціальності”, в Нові часи в соціальних науках і природно-правових теоріях вирішувалася по-різному: у Гоббса *state of nature* так і залишається в проміжній зоні між уявним експериментом, біблійної екзегези та історичної реконструкції; Д. Віко експліцитно представляє своє міркування про першооснову як “історію” [18–19; 23; 25], а Ісаак Ла Пейпер — як екзегетичну гіпотезу. Дослідник І. Зарк (*Yves Charles Zark*) [34], характеризуючи Гоббсову модель науки як “метафізику поділу”, засновану на допредикативному поділі уявлення (*representatio*) і речі (*res*), зазначає, що Гоббсове уявлення про об’єкти репрезентації — *phantasmata* — як єдиному предметі науки відсилає до парадигмального для XVII ст. спору про існування паралелізму ідей і речей та об’єктивної істинності наших уявлень. Тоді Декарт говорив про правдивість Бога, Спіноза [16] — про кореляцію атрибутів субстанції, Лейбніц посилався на встановлену гармонію [27]. У Декарта засади гносеології складає самодостовірність свідомості, *cogito (Cogito, ergo sum)* і теорія вроджених ідей. На його думку, основою для аналізу суспільства слугує соліпсистський розум, який з успіхом “приручає контингентність” (*taming contingency*) [20]. В картезіанській фізиці, на протигагу ньютонівській, все протягне концептуалізується тілесним. Тим самим заперечується порожній простір, і рух описується у понятті “вихор”, що пізніше в картезіанстві буде названо теорією близької дії. Декартові *res cogitans* і *res extensa* у Спінози стали двома з незліченних “атрибутів” субстанції, а думки і речі, так само як все емпіричне, стали проявами, станами (“модусу”) субстанції, інакше кажучи, тим, що сприймається тільки через субстанцію.

Далі пошук основ розуміння політичного пішов у парадигмах апофатичної антириторики Макіавеллі й політичної науки *more geometrico* таких авторів, як Т. Гоббс і Д. Віко. Філософ теоретизує вже на новій автономній епістемологічній основі, виконуючи соціальне замовлення на теорію дієвого та ефективного управління. У цього вченого були всі підстави заявити про інаугурацію “нової науки” — *Nova Scientia tentatur* [31]. Д. Віко, відкинувши

антропологічні підстави *mathesis politica*, що лежали в основі структури дії та уяви про статус історії синкретичної символіки філософії Гоббса, викликає до життя нову методологію пізнання політичного. Філософ вбачає перспективу в побудові світу політичного по аналогії з картезіанським процесом творіння розумом геометра світу ліній та інших математичних сутностей, тобто перенесенні картезіанського розуму на законодавство у сфері політичного. Декарт являє собою тип вченого, зусиллями якого і були створені засади науки нового часу і закладені перспективи створення нового типу суспільства і нового типу людини, що незабаром і виявилось у соціально-економічній сфері, з одного боку, і в ідеології — з іншого. Ці принципи нової культури з граничною чіткістю висловив сам Декарт: ніколи не приймати за істинне те, що не пізнане з очевидністю, включати в свої судження тільки те, що представляється розумові настільки чітко, що не дає ніякого приводу піддавати їх сумніву [20]. Проте Віко розумів, що внаслідок відмови Декарта від врахування специфіки історичного виміру стану людини та децизіонізму втрачається можливість комунікації між сувереном та керованим. Віко шукає вихід з апорії у вирішенні “проблеми Гоббса”, обґрунтовуючи можливості суспільства через історію його виникнення. На місце договору раціональних індивідів у Віко стає наратив “хитрість Абсолютного розуму”, на місце статичної антропології Гоббса — історично рухлива антропологія. Як зазначають дослідники Ю. Іванова та П. Соколов [9; 10], війна, яку Гоббс, як відомо, визначає як стан, а не як подію — *warre* на противагу *war, bellum omnium contra omnes* — у Віко постає лише рідкісним і незначним епізодом життя найдавніших людей. У цьому світлі стає зрозумілий сенс ХІ аксіоми “Нової науки” [31], де стверджується, що соціальне життя виникає не внаслідок страху індивіда перед іншими, а внаслідок страху перед самим собою. Виникнення держави у Віко зовсім не має того доленосного значення, яке надає цій події Гоббс. Держава, за Віко, виникає для захисту природної ієрархії — неприйнятне положення для Гоббса, який на початку 13-го розділу недвозначно заявив про природну рівність людей [7]. Народження держави виявляється епіфеноменом соціальних відносин на певному етапі людської історії. Введення історичного виміру дає змогу обґрунтувати спонтанність породження соціальних інститутів (права, мови, держави) “театром” і наративом історично реальних людських дій. Ось чому Віко називає “випадок і вибір” (*occasio et electio*) “владами людських речей” (*dominae rerum humanarum*). Розуміння дії ріднить його з деякими сучасними соціологічними теоріями, які абсолютизують категорію *serendipity* — незалежного щасливого результату дії.

Так, І. Зарк [34] не зводить політичне вчення Гоббса до його матеріалістичної фізики, беручи до уваги те значення, яке для його філософії має рефлексія про мову. Гоббсова перша філософія — онтологія — має справу не з речами, а з “поняттями, або найбільш загальними іменами всіх суцх” (*notiones, sive nomina illa communissima omnium Entium*). Відповідно завдання науки, як її ставить Гоббс у всіх своїх творах, у тому числі в Левіафані, — недвозначно визначати значення базових понять, а потім зв’язувати між собою ці поняття у висловлювання в бездоганній логічній формі. Пуфендорф виступає не тільки

як продовжувач, а й як опонент Гоббса і Гроція. Головною мішенню критики з боку німецького юриста стає гроцієва категорія *appetitus socialis*, інстинкту позитивної соціальності. *Appetitus socialis* у Гроція виникає вперше в контексті дискусії про можливість і природу міжнародного права у вирішенні конкретних господарських спорів. Для Гроція основним джерелом права і водночас підставою соціальності виявляється володіння (*dominium*); ця концепція виявилася і в створеній нідерландським юристом конструкції природного стану. Право має соціальну природу — в цьому фундаментальна відмінність Гроція від Гоббса, що підняв між правом і обов'язком непереборну дистанцію. Саме перегляд вчення Гоббса про *obligatio* і визнання соціальної природи права дали можливість Гроцію створити теорію міжнародного права, можливість якої Гоббс, як відомо, заперечував. Свою природно-правову конструкцію Пуфендорф вбудовує між двома основами: “стоїчною” й “епікурейською”. Стоїчна теорія дружби у нього поєднується з вченням Аристотеля про природну соціальність, розглянутою на нових підставах Г. Гроцієм і Р. Камберлендом, і з гетеродоксальною політичною наукою Т. Гоббса.

Point fixe політико-епістемологічної рефлексії Пуфендорф [15] включає внутрішню властиву науці Гоббса напругу між претензією на граничну достовірність — претензію, засновану на принципі *verum-factum* і проекції в політичну площину ідеї Декарта *mathesis*, — і слабкістю того антропологічного фундаменту, на якому він споруджує будову свого “Левіафана”. Пуфендорф висуває постулат, відповідно до якого природний стан не слід уявляти собі як війну всіх проти всіх, адже раціональні судження, до яких людство, на думку німецького юриста, було здатне на всіх етапах своєї історії, неминуче зробили б зрозумілими для “природної людини” блага і переваги спільного існування. Так Пуфендорф приймає Гоббсову ідею прагнення до самозбереження як базу людського інстинкту, але з'єднує її з концептом Гроція “соціального афекту”.

Як бачимо, у процесі рецепції громадянська наука Гоббса почала розпадатися на частини, утворюючи химерні синтети з різними наративами політичного. Одним із трансформаційних варіантів зближення її з картезіанською фізикою й антропологією було зроблено нідерландськими інтелектуалами-республіканцями: Герардом ван Вассенааром — другом Гроція — у трактаті “Приховане мистецтво управління і панування” [33]; Йоханом Де ла Кур у трактаті “Політичні міркування в шести книгах” (1662) [11]. Перше видання твору Г. Вассенааром побачило світ у 1657 р., друге, під назвою “Ретельне дослідження держави” (*Naeuwkeurige consideratie van staat*), — в 1662 р. Перша частина відкривається парафразою визначення *ragion di Stato* з однойменного трактату Джованні Ботеро. Однак у формулюванні Вассенаара зміщені акценти: від трилітетної формули Ботеро (*notizia di mezzi atti a fondare, conservare ed ampliare un dominio*) залишено лише середній член: “зміцнювати існуючі уряди і так само захищати і зберігати керовані ними [держави]”. Таке зміщення вмотивоване специфікою тексту самого Ботеро, який у своїй тріаді виділяє саме збереження держави як найбільш значуще для поняття держав-

ного інтересу. Далі Г. ван Вассенаар розвиває вчення про неподільність суверенітету, що з усієї філософії Гоббса нідерландські республіканці цінували найбільше. Ще більш парадоксального сплаву досяг Йохан Де ла Кур, коли у згаданому трактаті об'єднав концепцію Гоббса про суспільний договір, картезіанську антропологію та аристотелівське вчення про душу. Брати Йохан і Пітер Де Ла Кур тим самим концептуалізували нідерландський економічний варіант соціальності. У методі політичної науки у версії “комерційного республіканізму” Де ла Кури чітко визначають координати життєвого світу Лейденського патриціату категорією “досвід” (*Ervarentheid*). Орієнтована на досвід модель політичного в Нідерландах була не тільки епістемологічним ресурсом — вона надавала інструментарій для порівняльного вивчення окремих держав. Політичне розуміється тут зовсім інакше: не як конструювання *more geometrico*, а як поетика маніпуляції, заснована на доскональному знанні людської природи. Подібна інверсія Гоббса *scientia civilis* передбачає зовсім інше розуміння політичного розуму і психології поведінки еліти: замість соліпсистського *Public Reason* виступає тоталітаристсько-маніпулятивний *reason of state*.

Для порівняльного аналізу трансформації ідей Гоббса [19; 23; 28] необхідно звернутися до їх *point fixe* причин перманентної війни, тобто та ситуація, коли кожен керується власним розумом. Особливий інтерес це судження набуває в контексті проектів більш пізнього періоду (1660–1680-х рр.), коли багато авторів (Ламберт ван Вельтхейзен, Лодевейк Мейєр, Джон Локк) у правилах користування розумом шукали шлях до миру та соціальної стабільності. Як аргументи прихильників цієї психологеми були висунуті ідеї про те, що: 1) розум є спільною та однаковою рисою, яка притаманна всім представникам людського роду; 2) такі психологічні характеристики людини сприяють постановці та досягненню спільної мети. Однак для Гоббса неконтрольований розум означав хаос, а не спільне благо, і тому він вважав, що безліч приватних розумів має поступитися місцем єдиному публічному розуму: “*Private Reason must submit to the Publique, that is to say, to God's Lieutenant*” [7].

У числі південноєвропейських апологетів публічного розуму виступають прихильники комерційного республіканізму. Серед них особливо виділяється Челестино Галіані — засновник римської Академії Соборів (*Academia dei Concili*). У збереженому лише в двох рукописах творі Галіані “Дослідження перших початків моральної науки” предметом аналізу стає точка перетину теорій соціальності і політичної епістемології: як люди могли отримати ідеї добра і зла. Подібно Гоббсу і Пуфендорфу Галіані ставить собі за мету вивести принцип соціальності з людської природи саму по собі. Теорія, згідно з якою навички або моделі соціальної поведінки втілені в людській природі, перетворювала інтроспекцію у привілейований метод дослідження соціального світу. Т. Гоббс і Д. Віко вбачали в інтроспекції значний евристичний потенціал: Гоббс, як відомо, в “Левіафані” представив оригінальну інтерпретацію принципу *gnothi seauton* (*Read thy self*) [7], а Віко вважав можливим знайти підстави світу націй “в модифікаціях нашого власного розуму”. Оскільки істо-

рія роду людського укладена в людське тіло, то аналітика здібностей може відкрити і принципи соціальності. Тим самим теорії соціальності пов'язані з прогресом *cognizione* та історією ідей. Зведення мотивації людських дій до економічного інтересу не могло не викликати протидії. Політичне вчення Паоло Маттіа Дорія (1667–1746) [21; 22] можна розглядати як один із найпомітніших епізодів того процесу, який виглядав як повернення від картезіанства до платонізму. Головну загрозу “добродесного в політиці” для Дорія представляла, поряд з “гіпотетичною метафізикою” картезіанців, “комерційна політика”, імпортована з Англії та Нідерландів зусиллями неаполітанських епікурейців. Дорія критикує неаполітанських адептів комерційного республіканізму побічно, оскільки офіційною мішенню його критики була проголошена філософія Джона Локка. На думку Дорія, поряд з прагненням до самозбереження (*conservatio sui*) до числа базових “природних схильностей” людини слід віднести ще “бажання пізнати самого себе, тобто прагнення (*appetito*) душі до пізнання істини”, або, інакше, “певні душевні устремління, які, силою власної природи, ведуть її до пізнання всілякої істини [22, 37]. Дослідник А. Монтано (A. Montano) вважає, що ця тріада природних схильностей встає на місце “двох достовірних постулатів людської природи у Гоббса: відповідно до першого з них природне прагнення спонукає людей прагнути до загальнозначущих благ; згідно з другим люди від природи боються смерті [28]. Характерно, що навіть прагнення до самозбереження інтерпретується у Дорія не в дусі егоїстичного імпульсу до порятунку себе за рахунок інших: не випадково поряд з униканням смерті найважливішою маніфестацією цього імпульсу Дорія називає турботу про потомство [21; 22]. У цьому аспекті позиція Дорія принципово відрізняється не тільки від точки зору Гоббса, а й від ідей Віко. Дорія сповідує “платонівське” вчення про “насінення істини” (*semi del vero*), укладене в тілесне всіх без винятку людей. Альтернативна модель громадянської науки пропонується в “Новій науці”, яку Фрідріх Мейнеке [13] визначив як “органон історичного мислення” — саме такий її статус дає змогу повернути в міркування про суспільство і природну соціальність, і комунікацію, й історію.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що два способи “приручення контингентності” до сих пір, так чи інакше, присутні в науках про суспільство — зокрема, в неявному вигляді опозиція Гоббс–Віко лежить в основі конкуруючих напрямів соціопсихологічного дискурсу.

Джерела

1. *Блаженный* Августин. О Граде Божиим / Августин Блаженный. — Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. — 1296 с.
2. *Аристотель*. Поэтика: соч. в 4 т. / Аристотель. — Москва: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 545–680.
3. *Аристотель*. Политика: соч. в 4 т. / Аристотель. — Москва: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 375–644.
4. *Ауэрбах Э.* Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе / Э. Мимесис Ауэрбах. — Москва: Прогресс, 1976. — 556 с.

5. *Барт Р.* Избранные работы: семиотика. Поэтика / Р. Барт. — Москва : Прогресс, 1989. — 616 с.
6. *Боден Ж.* Метод легкого познания истории. (Methodus ad facilem historiarum cognitionem) / Ж. Боден; пер., статья, прим. М. С. Бобковой; отв. ред.: В. И. Уколова, Н. А. Хачатурян. — Москва: Наука, 2000. — 416 с. — (Серия “Памятники исторической мысли”).
7. *Гоббс Т.* Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского: соч. в 2 т. / Т. Гоббс; пер. с англ. А. Н. Гутермана. — Москва: Мысль, 1991. — Т. 2. — С. 3–545.
8. *Иванова Ю. В.* Кроме Макиавелли: проблема метода в политических науках раннего Нового времени [науч. монография] / Ю. В. Иванова, П. В. Соколов (при участии В. Л. Иванова). — Москва: Квадрига, 2011. — С. 196–212.
9. *Иванова Ю. В.* Политическое картезианство XVII в. и его оппоненты, или можно ли создать государство из point fixe / Ю. В. Иванова, П. В. Соколов // Социологическое обозрение. — 2012. — Т. 11. — № 2. — С. 5–24.
10. *Иванова Ю. В.* Пустое понятие и пространство манипуляции: Ragione di Stato Лодовико Дзукколо и его великие предшественники / Ю. В. Иванова // Артикулт. — 2011. — № 4 (4). — С. 28–43.
11. *Иванова Ю. В.* Кроме Макиавелли: проблема метода в политических науках раннего Нового времени: науч. монография / Ю. В. Иванова, П. В. Соколов (при участии В. Л. Иванова). — Москва: Квадрига, 2011. — С. 269–274.
12. *Макиавелли (Макьявелли). Н.* Государь. Размышления над первой декадой Тита Ливия. — Минск: Харвест, 2004. — 703 с.
13. *Мейнеке Фридрих.* Возникновение историзма / Фридрих Мейнеке; пер. с нем. В. А. Брун-Цеховой. — Москва: РОССПЭН, 2004. — 478 с.
14. *Иванова Ю. В.* Кроме Макиавелли: проблема метода в политических науках раннего Нового времени: науч. монография / Ю. В. Иванова, П. В. Соколов (при участии В. Л. Иванова). — Москва: Квадрига, 2011. — С. 233–248.
15. *Пуфендорф Самуель.* Про обов’язки людини і громадянина / Самуель Пуфендорф // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд; відп. ред. С. Головатий; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко; вступ. сл. С. Головатий. — Київ: Кн. для бізнесу, 2008. — С. 353–359.
16. *Спиноза Б.* Богословско-политический трактат, содержащий несколько рассуждений, показывающих, что свобода философствования не только может быть допущена без вреда благочестию и спокойствию государства, но что она может быть отменена не иначе, как вместе со спокойствием государства и самим благочестием / Б. Спиноза. — Минск: Литература, 1998. — 528 с. (Классическая философская мысль).
17. *Фуко М.* Археология знания / М. Фуко. — Киев: Ника-Центр, 1996. — 208 с.
18. *Auerbach Erich.* Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur / Erich Auerbach. — Francke, 1946. — 503 S.
19. *Cantor Norman F.* Seventeenth-Century Rationalism: Bacon and Descartes / Cantor, Norman F., and Peter L. Klein. — Massachusetts: Blaisdell, 1969. — 218 p.
20. *Descarte René.* Oeuvres complètes, VIII: Correspondance 1, 2 Broché / René Descarte. — Gallimard, 2013. — 2280 p.
21. *Doria Paolo Mattia.* La vita civile, distinta in 3 p, aggiuntovi un trattato della Educazione del principe / Paolo Mattia Doria. — Augusta: Höpfer, 1710. — 434 p.

22. *Doria Paolo Mattia*. Il Capitano filosofo, opera divisa in 2 parti / Paolo Mattia Doria. — Napoli: Angelo Vocola, 1739. — 259 p.
23. *Gilbert F.* On Machiavelli's Idea of Virtù / F. Gilbert // *Renaissance News*. — Vol. IV. — № 4. — P. 53–55.
24. *Grauman Carl F.* Historical dimensions of psychological discourse / Grauman Carl F., Gergen Kenneth J. (Org.). — Cambridge: Cambridge University Press, 1996. — P. 60–82.
25. *Firpo L.* Botero Giovanni [Електронний ресурс] / L. Firpo // *Dizionario biografico degli Italiani*. — 1971. — Т. XIII. — Режим доступу: [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-botero_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-botero_(Dizionario-Biografico))
26. *Lindberg B.* Political Aristotelianism in the Seventeenth Century / B. Lindberg // *Renaissance Readings of the Corpus Aristotelicum: Proceedings from the Conference Held in Copenhagen 23–25 April 1998* / M. Pade (ed.). Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2001. — P. 241–254.
27. *Mimiani M.* Introduzione. La scienza essata delle proficie / M. Mimiani // *Newton I. Trattato sull'Apocolisse*. — Torino: Bollati Boringheri, 1994. — VII–XLIV p.
28. *Montano A.* Il 'fare' nel pensiero di Hobbes e Vico / A. Montano // *Filosofia e Politica. Studi in onore di Girolamo Cotroneo* [G.F. Luvarà (a cura di). Soveria Mannelli: Rubettino Editore]. — 2005. — P. 315–316.
29. *Schmitt Carl.* Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien / Carl Schmitt. — Berlin: Duncker & Humblot, 1963. — 124 s.
30. *Pirriere G. de la.* Le mirror politique, contenant diverse manieres de gouverner et policies des Republicques / G. de la. Pirriere. — Paris: Pur V. Norment, & I. Bruneau, 1567. — 963 p.
31. *Vico G.* Scienza Nuova, Idea dell'Opera / G. Vico. — Milano: Rizzoli, 1959. — 546 p. — (Litteratura italiana Einaudi).
32. *Viroli M.* Dalla politica alla ragion di stato. La scienza del governo tra XIII e XVII secolo / M. Viroli. — Roma: Donzelli editore, 1994. — 222 p.
33. *Wassenaer G. van.* Bedekte konsten in regeringen en heerschappien die bykans gebryuckt worden, en waer door Koningen en Princen, Edelen en Steden, die het hoogste gebiedt hebben, haer Staedt en Heerschappie vast stellen / G. van Wassenaer. Utrecht: By Gysbert van Zyll, en Dirck van Ackersdick, 1657. — 288 p.
34. *Zarka Y. Ch.* Thomas Hobbes: Philosophie première, théorie de la science et politique / Y. Ch. Zarka, sous la direction d'Y.C. Zarka en collaboration avec J. Bernhardt. — Paris: PUF, 1990. — 420 p.

Для картезіанської науки про суспільство point fixe стає соліпсистський розум, який з успіхом “приручає контингентність” (taming contingency), виносячи за дужки історичний вимір людського стану. Результатом виявляється децизіонізм і неможливість комунікації між сувереном і керованими. Альтернативна модель громадянської науки пропонується в “Новій науці”. Такий її статус дає змогу повернути в міркування про суспільство і природну соціальність, і комунікацію, історію, політику. Теорема природної розсудливості (prudential theorems) виступають у Т. Гоббса корелятом “плазматичної соціальності”; ясні і чіткі ідеї entia moralia у Пуфендорфа стають гарантією природної соціальності; механізм індукції і беко-

ніанської категорії факту стає підставою соціальності у прихильників “комерційного республіканізму”; нарешті, у П. М. Дорія способом збереження громадської будівлі стають пізнавальні афекти, що дає можливість побачити під покровом феноменального світу платонівські суті. Д. Віко знайшов своє рішення “проблеми Гоббса”, обґрунтувавши умови можливості суспільства через історію його виникнення. На місце договору раціональних індивідів у Віко стає “хитрість Абсолютного розуму”, на місце статичної антропології Гоббса — історично рухома антропологія.

For Cartesian science of point fixe society becomes solipsistic mind that with the success of “taming contingency”, introducing the brackets to the historical dimension of the human condition. The result is decisionism and the impossibility of communication between the sovereign and the ruled. An alternative model is offered in civil science “New Science”. This status allows it to return to the discourse of society and the natural sociability and communication, history, politics. Theorems natural prudence (prudential theorems) act Hobbes correlate “plasma sociality”; clear and precise ideas entia moralia in Pufendorf are guaranteed natural sociality; mechanism of induction and bacon’s categories facts are the basis of sociality among supporters of “commercial republicanism”; Finally, the Doria way to preserve public buildings become affects cognitive, allows you to see the phenomenal world under the cover of Platonic essence. Vico found his solution of “Hobbs’s problem”, justifying the conditions of possibility of society through the story of its origin. In place of rational individuals statement Vico rises “Absolute cunning of reason” in the place of static anthropology of Hobbes — is historically moving anthropology.

Для картезианської науки об обществe point fixe стає новитися соліпсистський ум, котрий с успехом “приручає контингентність” (taming contingency), вынося за скобки историческое измерение человеческого состояния. Результатом оказывается децизионизм и невозможность коммуникации между сувереном и управляемыми. Альтернативная модель гражданской науки предлагается в “Новой науке”. Такой ее статус позволяет вернуть в рассуждения об обществе и естественную социальность, и коммуникацию, историю, политику. Теоремы природного благоразумия (prudential theorems) выступают в Т. Гоббса коррелятом “плазматической социальности”; ясные и четкие идеи entia moralia в Пуфендорфа становятся гарантией естественной социальности; механизм индукции и беконіанской категории факта становитися основанием социальности у сторонников “коммерческого республіканізма”; наконец, в П. М. Доріа способом сохранения общественного здания становятся познавательные аффекты, позволяющие увидеть под покровом феноменального мира платоновские суті.

Д. Вико нашел свое решение “проблемы Гоббса”, обосновав условия возможности общества через историю его возникновения. На место договора рациональных индивидов в Вико встает “хитрость Абсолютного разума”, на место статической антропологии Гоббса — исторически подвижная антропология.

Надійшла 26 вересня 2016 р.